

CULTURE AND ART

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.7>

HISTORYCZNO-KULTUROWA ANALIZA DETERMINANTÓW KSZTAŁTOWANIA SIĘ TURYSTYCZNYCH DESTYNACJI CENTRALNEJ UKRAINY W WARUNKACH DYNAMICZNYCH PRZEMIAN XVI–XIX WIEKU

Paulo Berest

*aspirant Katedry Kulturoznawstwa i Komunikacji Międzykulturowej,
Narodowej Akademii Kadr Kierowniczych Kultury i Sztuki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-5218-4812

berest@gmail.com

Adnotacja. Zbadano przestrzeń społeczno-kulturową Centralnej Ukrainy i miasta Kijowa, zrozumiano kulturowe uwarunkowania występowania destynacji turystycznych w ciągu XVI–XIX wieku. Ponadto przeanalizowano główne historyczno-kulturowe, polityczne i inne elementy rozwoju badanego regionu, które były związane z ewolucją destynacji turystycznych; podsumowano sekwencję epok powstawania destynacji turystycznych w Centralnej Ukrainie w tym okresie.

Metodologią artykułu są ogólne metody naukowe, teoretyczne i empiryczne, a także specjalne metody kulturoznawcze. Należy zauważyć, że do tego kulturoznawczego badania związku powstawania i rozwoju miasta Kijowa i Centralnej Ukrainy z procesami powstawania i ewolucji destynacji turystycznych nie poświęcano wystarczającej uwagi naukowej. Co między innymi determinuje nowość i trafność tego artykułu.

Na podstawie opracowanej spójnej chronologii etapów kulturoznawczego tworzenia i powstawania destynacji turystycznych w Centralnej Ukrainie przeprowadzono analizę ich głównych uwarunkowań i zdarzeń stycznych, które miały miejsce w regionie w ciągu XVI–XIX wieku.

Słowa kluczowe: destynacje turystyczne, kulturoznawstwo turystyki, procesy społeczno-kulturowe, dziedzictwo kulturowe, kultura Centralnej Ukrainy.

HISTORICAL-CULTUROLOGICAL ANALYSIS OF THE DETERMINANTS OF THE FORMATION OF TOURIST DESTINATIONS OF CENTRAL UKRAINE DURING THE DYNAMIC TRANSFORMATIONS OF THE 16TH–19TH CENTURIES

Paulo Berest

*Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies and Intercultural Communications
National Academy of Culture and Arts Management (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-5218-4812

berest@gmail.com

Abstract. The article analyzes the socio-cultural space of Central Ukraine and the city of Kyiv, interprets the cultural determinants of the emergence of tourist destinations during the 16th–19th centuries. The main historical, cultural, political and other components of the development of the studied region, which were tangential to the evolution of tourist destinations, were also analyzed. Generalized sequence of epochs of formation of tourist destinations in Central Ukraine during the specified period.

The methodology of the article is general scientific, theoretical and empirical, as well as special cultural methods. Previously, culturologists did not pay much attention to the study of the relationship between the formation and development of the city of Kyiv and Central Ukraine and the processes of the emergence and evolution of tourist destinations. Which, among other things, determines the novelty and relevance of this article.

On the basis of the developed sequential chronology of the stages of the cultural origin and formation of tourist destinations in Central Ukraine, an analysis of their main determinants and tangential events that took place in the region during the 16th–19th centuries was carried out.

Key words: tourist destinations, culturology of tourism, socio-cultural processes, cultural heritage, culture of Central Ukraine.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТІВ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДИНАМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ XVI–XIX СТОЛІТЬ

Павло Берест

*аспірант кафедри культурології та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-5218-4812

berest@gmail.com

Анотація. В дослідженні розглянуто соціокультурний простір Центральної України та міста Києва, осмислені культурологічні детермінанти виникнення туристичних дестинацій протягом XVI–XIX століть. Крім цього проаналізовані основні історико-культурологічні, політичні та інші складові розвитку досліджуваного регіону, які були дотичні до еволюції туристичних дестинацій; узагальнена послідовність епох формування туристичних дестинацій в Центральній Україні, протягом зазначеного періоду.

Методологією статті є загальнонаукові, теоретичні й емпіричні, а також спеціальні культурологічні методи. Зазначено, що до цього культурологічного дослідження взаємозв'язку становлення й розвитку міста Києва та Центральної України з процесами виникнення й еволюції туристичних дестинацій не приділялося достатньої наукової уваги. Що, поміж іншого, обумовлює новизну й актуальність цієї статті.

На основі напрацьованої послідовної хронології етапів культурологічного зародження та становлення туристичних дестинацій в Центральній Україні, проведено аналіз їх основних детермінант і дотичних подій, що відбувались в регіоні протягом XVI–XIX століть.

Ключові слова: туристичні дестинації, культурологія туризму, соціокультурні процеси, культурна спадщина, культура Центральної України.

Вступ. Культура подорожей та мандрівні дестинації, у різноманітних їхніх формах і варіаціях, були частиною соціокультурної історії людства від самих початків виникнення перших цивілізацій. Багатогранні прояви туристичної активності та туристичних дестинацій, що виникали й формувались під дією множинних та взаємопов'язаних політичних, економічних, соціальних, культурних й інших впливів, еволюціонували протягом століть, поступово набуваючи сучасного стану. Проходячи різні етапи формування, процес появи та становлення туристичних дестинацій відбувався в залежності від всіх цих впливів та перебував у тісній кореляції з історико-культурними етапами розвитку української державності, в цілому, та нашої столиці, зокрема.

Разом з розвитком українських земель та головного міста держави, відбувався й розвиток суспільно-політичних відносин, культури, а також мандрівних дестинацій, до яких віками прямували подорожні, торговці, прочани та інші. Таким чином, історико-культурологічний аналіз детермінантів формування туристичних дестинацій Центральної України в умовах динамічних перетворень, що звершувались протягом багатьох століть, потребує спеціального, окремого студіювання, пропрацювання й вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальне наукове дослідження туристичних дестинацій починається у вісімдесяті роки XX століття, після того, як данський вчений Н. Лейпер, у 1979 році, застосував цей термін до територій, що є кінцевою метою мандрівників (Leiper, 1979). Напрацювання термінологічного апарату та методології вивчення туристичних дестинацій продовжили багато закордонних та вітчизняних вчених. Так Д. Снепенгер, спираючись на роботи інших науковців, окреслює туристичні дестинації, що їх оглядають подорожуючі, як скарбницю сенсів і ціннісного досвіду (Snepenger, 2007). Дослідник А. де Ман відзначає, що основні студії еволюції туризму вже вийшли за рамки лише історії туризму. Розповіді, що ґрунтуються на поверхневих, загальновідомих фактах подають лише спрощену картину. Тільки більш детальних аналіз історичних, соціальних та інших процесів здатен продемонструвати всю масштабність та важливість відповідних перетворень (що відбуваються під впливом туристичних дестинацій) та їх вплив на весь соціум. А для цього дослідження історії й розвитку подорожей потрібно проводити багатьма альтернативними способами, залучаючи, в тому числі, усні, архівні, археологічні й інші джерела (De Man, 2017).

Серед сучасних українських вчених, питаннями дослідження туристичних дестинацій з точки зору культурологічних підходів займалися А. Аніщенко, Л. Божко, Т. Божук, Г. Вишневецька, С. Дичковський, О. Савенко, В. Сіверс, Т. Ткаченко, М. Яріко та інші.

Проте, можемо також зазначити, що культурологічному аналізу детермінантів формування туристичних дестинацій Центральної України в умовах динамічних перетворень XVI–XIX століть, в новітніх наукових дослідженнях, не приділялось концентрованої уваги, що, поміж іншого, обумовлює новизну й актуальність цієї статті.

Метою роботи є дослідити соціокультурний простір Центральної України та культурологічні детермінанти виникнення туристичних дестинацій протягом XVI–XIX століть; проаналізувати основні культурологічні, історичні та інші чинники розвитку місцевості, які були пов'язані з еволюцією туристичних дестинацій в Центральній Україні; узагальнити послідовність епох формування туристичних дестинацій в обраному регіоні протягом зазначеного періоду. На основі цього вивчити й окреслити основні детермінанти і дотичні

події, які відбувались протягом XVI–XIX століть, що вплинули на формування туристичних дестинацій Центральної України.

Матеріал і методи досліджень обумовлені характеристикою предмету студювання, метою й основними завданнями наукової праці. Дана стаття є органічним продовженням попередньої публікації, надрукованої у часописі «KELM», число 4 (48) за 2022 рік. Як і в попередньому дослідженні, для досягнення поставлених мети і завдань було проведено аналіз, збір, вивчення, класифікація матеріалів, наукових праць, літератури з тем, що прямо чи опосередковано відносяться до предмету опрацювання (Берест, 2022).

Методи досліджень ґрунтуються на соціокультурному підході використання міждисциплінарних методологій, що дає можливість ефективно застосовувати інструментарій суміжних дисциплін та галузей знання. Для обраної тематики застосовано як загальнонаукові, теоретичні, так й спеціальні культурологічні методи. Зокрема методи аналізу та синтезу, генетичний, історіографічний, феноменологічний, гносеологічний та інші. Використання методу культурологічного аналізу надало можливість проаналізувати особливості регіонального розвитку туристичних дестинацій в соціокультурному контексті протягом обраного періоду часу.

Результати та їх обговорення. Вивчення та культурологічний аналіз детермінантів формування туристичних дестинацій Центральної України в умовах динамічних перетворень XVI–XIX століть, неможливий без особливої уваги до історії та процесів розвитку міста Києва, що тисячоліттями було столицею та головним драйвером багатьох процесів вітчизняного державо- та націотворення. Київ, як стародавнє, першосвятительське, великокняже, королівське та гетьманське місто, відіграло ключову роль в усіх етапах еволюції Центрально-Українських земель.

У попередній науковій статті нами було запропоновано наступну хронологічну послідовність культурологічних етапів формування туристичних дестинацій в Центральній Україні, що ґрунтується на етапах історичного розвитку Києва та навколишніх земель:

- Зародження Києва – період, від доісторичних часів до V століття н.е. Вже в ті часи через Центральну Україну проходили активні торгові шляхи, а Київ був місцем жвавого відвідування його іноземними купцями та іншими мандрівниками.
- Виникнення Київського князівства – період V–IX століття н.е. Період правління князя Кия та його нащадків. Завершується вбивством князів Аскольда і Діра й приходом до влади нової династії правителів. В той же час розвивались торгівля, ремесла, економічному й культурному обміну, як зі Сходом, та і з Заходом.
- Доба Великого князівства Київського (Київської Русі) – період IX–XIII століть. Після прийняття християнства, Київ стає не лише політичним, торговим, але й головним центром паломництва (або говорячи сучасними термінами – релігійного туризму) зі зародженням відповідних дестинацій.
- Доба Королівства Русі-України – XIII–XIV століття, період, коли Центральна Україна входила до складу Королівства Русі на чолі з українськими королями з династії Романовичів.
- Доба Великого князівства Руського (тобто Українського) – XIV–XV століття, час коли напівавтономне державне утворення українського народу, перебувало у складі Великого князівства Литовського, Руського (тобто Давньоукраїнського) та Жемантійського, а пізніше у складі Речі Посполитої.
- Козацька доба – XVI–XVIII століття, період коли відбудовуються монастирі, церкви, засновуються нові друкарні, академії, братства, підтримується активний розвиток української культури та мандрівних дестинацій.
- Окупація Центральної України російською імперією – до початку XIX століття окупаційні російські війська остаточно загарбали все Подніпров'я, зруйнували Запорозьку Січ, скасували полки, що були адміністративно-територіальними одиницями Козацької держави або Гетьманщини (Берест, 2022).

Таким чином бачимо, що в XVI столітті розпочинається новий етап розвитку Центральної України, а також інших українських земель, – Козацька доба. Тут слід відмітити, що до укладання Люблінської унії 1569 року Центральна Україна, як й інші українські регіони, окрім Галичини та Закарпаття, входили до складу Великого князівства Литовського, Руського (Українського) і Жемантійського. Крім того, до смерті князя Семена Олельковича (1470 р.), Київське князівство зберігало автономію й мало широке самоуправління. Після ліквідації Київського князівства, спочатку Великі князі Литовські і Руські, а після Люблінської унії – королі Речі Посполитої, що також мали титули Великих князів Руських, Київських, Волинських, Подільських, Чернігівських, Сіверських тощо, почали призначати до міста своїх намісників та воевод. Зокрема, ними були такі знані представники старовинних українських шляхетських родів, як Іван Ходкевич, Дмитро Путятич, Андрій Немирович, Андрій Сангушко, Іван Гольшанський, Григорій Ходкевич, Василь Костянтин Острозький, Андрій Сапіга, Олександр Заславський, Адам Кисіль та інші. Зберігалось у Києві й самоврядування, відповідно до привілеїв наданого Магдебурзького права, яке послідовно підтверджували всі Великі князі Литовські і Руські, королі Польщі та Речі Посполитої, а ж до середини XVIII століття й приходу на ці землі окупаційних військ Російської імперії.

Паралельно з цими процесами відбувалось зародження та становлення козацтва, що також мало свій позитивний вплив на розвиток культури, освіти та мандрів в усій Центральній Україні. Починаючи з 1490-х років, першими організаторами козацьких загонів у Центральній Україні та Подніпров'ї, фундаторами Запорізької Січі були українські князі Богдан Глинський (Мамай), Дмитро Вишневецький (Байда), Юрій Дашкович, Дмитро Путятич та інші представники українських князівських родів (Однороженко, 2010) і шляхти.

В той же самий час, у Київському замку з'являється й козацька залога, що більше двохсот років слугувала захистом міста від татар та інших орд завойовників. Перший козацьким сотником у Києві був Семен Кміта. 1524 року його змінив Петро Псуцький, а наступним був сотник Ласько (Lasko). Польний гетьман (у 1569–1575 роках) Іван Язловецький, утримував у Київському замку козацьку залогу у дві сотні козаків (Słownik: 79).

Отже можемо переконатись, що від самих початків, нарівні з Черкасами, Каневом, Хортицею – Київ стає одним з основних центрів виникнення й розвитку козащини. Такі Київські воєводи й намісники, як шляхтич Юрій Пац, князі Іван Глинський, Юрій Ольшанський (Гольшанський), Юрій Радзивілл, Андрій Немирович-Щит, Остафій Ружинський та інші; державні діячі Великого князівства Литовського і Руського, меценати князі Федір Сангушко, Іван і Олександр Вишневецькі, Олександр Чарторийський, Василь Полубенський, брати Дубровицькі, Костянтин Іванович Острозький, а також староста Канівський і Черкаський Остафій Дашкевич – багато прислужились для розвитку козацтва й захисту Києва і всієї Центральної України від нападів татар (Słownik: 77).

Принагідно зауважимо, що ще близько 1393–1411 років, тодішній васал Великого князя Литовського, Руського і Жемантійського Вітовта, князь Олександр Глинський (Мамай) у степах Подніпров'я, нижче порогів, розпочав формування низового війська козацького. Перші письмі згадки власне про українських козаків відносяться до 1489 року. Тоді козацтво вже набуло такої сили, що 1492 року, для захисту від українських козаків, Кримський хан Менглі-Гірей перебудував й укріпив стару українську фортецю Дашків на Очаків, а також спорудив біля острова Тавані, неподалік міста Каховки, фортецю Іслам-Кермень. Згадуваний вже Остафій Дашкевич (Остап Дашкович), що за допомогою козаків успішно протистояв ординцям, першим, 1532 року, на сеймі підняв питання організації офіційного регулярного (реєстрового) козацтва, яке б отримувало платню з бюджету та займалось захистом дніпровських перевозів, що слугували для жвавої торгівлі та інших подорожуючих Центральної Україною. Проте перший офіційний козацький реєстр, чисельністю 300 осіб, було створено лише 5 червня 1572 року, відповідно до універсалу короля Речі Посполитої Сигізмунда Августа, що доручав цю справу руському (українському) воєводі Юрію Язловецькому. До цього часу козацькі загони, що були в Києві, Черкасах, Каневі та інших містах Подніпров'я, підпорядковувались місцевим князям або міським воєводам. Козацькі правителі спочатку називались сотниками, отаманами, кошовими отаманами, старшими. Якщо хтось з козацьких ватажків й носив титул гетьмана, то він не був визнаний польською владою. Лише 1575 року король Речі Посполитої, Великий князь Руський, Київський, Волинський, Подільський, Чернігівський, Сіверський тощо Стефан Баторій надав офіційний титул українського гетьмана князю Богдану Ружинському. Також відомо, що 1576 року титул гетьмана реєстрового козацтва отримав староста Канівський і Черкаський, воєвода (каштелян) Київського замку, князь Михайло Вишневецький. Тоді ж король Речі Посполитої дарував козацькому гетьману клейноди (символи влади): прапор, булаву, бунчук, печатку з військовим гербом, на якій зображено лицаря з мушкетом на правому плечі. Так само, офіційно були утворені уряд (правління) генеральної козацької старшини: генеральний суддя, осавул, писар, обозний, хорунжий, бунчужний. Князі та гетьмани України Б. Ружинський і М. Вишневецький, їх оточення, а також Київський католицький єпископ, доктор богослов'я Йосиф Верещинський, наприкінці XVI століття пропонували створити Велике князівство або Козацьку автономію від Причорномор'я і Запорожжя до Орші. Очолювати це утворення мав князь, якому підпорядковувалися козацький гетьман і 13 полків. Окрему увагу приділялось Києву, як давній великокнязівській столиці. Ідея відновлення могутності Великого князівства Київського у вигляді Великого князівства Руського, яку намагався реалізувати ще князь Свидригайло та його прихильники, знаходить своїх послідовників й в майбутні століття. Й. Верещинський також пропонував підняти значення Києва, як одної зі столиць Речі Посполитої. А козаків нешляхетного походження, за визначні бойові заслуги, могли нобілізувати, тобто надавати їм шляхетські привілеї. На жаль, цій пропозиції так й не вдалось реалізуватись. Польські пани не сприйняли такого перспективного проєкту й своїми утисками штовхнули українське козацтво на повстання, що призвели, з часом, до розділів Речі Посполитої (Войтович, 2020).

Протягом XV–XVI століть, під захистом українських князів, київських воєвод, козацьких гетьманів, користуючись, наданими Великими князями і королями, привілеями та Магдебурзьким правом, місто відбудовувалось та зростало. Тут вирувало велике торгове та ремісниче життя, заможне міщанство й козацтво користувалось правами нарівні зі шляхтою, було укріплено Київський замок, розвивався та розширювався Поділ, реконструювались або зводились заново зруйновані суздальцями Андрія Боголюбського, монголами й татарами собори, церкви та монастирі. Так, 1543 року лише на Подолі вже нараховувалось 159 мурованих домів. Ще в місті височино 12 єпископських будинків, 9 монастирських, 3 лікарні, а всього було зведено 395 кам'яниць, не рахуючи інших будівель. З усіх країв прибувало багато торговців шовком, прянощами, сіллю тощо; також місто мало й своїх купці, що мандрували під захистом козацьких загонів (Słownik: 79).

В той же час, після укладання Люблінської унії, та перепідпорядкування всіх українських земель з-під Великого князівства Литовського і Руського – безпосередньо Польщі, на наших землях почали поширюватись відповідна політична модель управління, активно прибувати польські пани, розпочались утиски через мову та релігійну приналежність. Через що, наприкінці XVI століття, виникає все більше конфліктів між польською владою з одного боку та українськими шляхтичами, козаками, міщанами й селянами з іншого. В Києві, у 1585-х роках також виникають непорозуміння й конфлікти між міщанами, цехами та намісником

Київського воєводи, князем зі Збаража Матеушом Воронецьким, позови на якого доходили навіть до короля (Słownik: 80).

Проте, через слабкість центральної влади та сваволу місцевих польських панів й урядників, ні українські міщани й козаки, ні навіть шляхтичі та нащадки старовинних українських князівських родів, не могли добитись справедливості, відповідно до законів Речі Посполитої. Першим тривожним дзвоником для польських панів було повстання на Київщині, Волині й Поділлі під проводом гетьмана Криштофа Косинського, що виникло як відповідь на заборони і обмеження в правах нересстрових козаків та затримки заслужених виплат для ресстрових козаків. Під час цього повстання загопи гетьмана К. Косинського ненадовго заволоділи й Києвом та його замком. Наступне повстання 1595–1596 років, під керівництвом гетьмана С. Наливайка, наказних гетьманів Г. Лободи та М. Шаула (Савула), було не лише першим масштабним козацьким повстанням, що охопило сливе всю Україну, але й першим козацьким повстанням, що висунуло політичні вимоги. Козацькі загопи, за підтримки української дрібної шляхти, міщан і селян дуже швидко зайняли Київ, цілу Наддніпрянщину, Волинь, Поділля, Полісся, південну Білорусь. У своїх «Кондиціях» до польського короля С. Наливайко звертав увагу на потребу підтримати розвиток української козащини на правах відносної адміністративно-територіальної автономії. Керувати внутрішнім життям козацтва повинен був гетьман та старшина, але під час війни воно повністю підпорядковувалось би королю. За пропозиціями С. Наливайка, мала бути створена державно-центрична модель суспільного устрою козащини з елементами орденського характеру, а козацтво мало стати одним з суб'єктів політичного процесу. Таким чином, повстання С. Наливайка стало першим національно-визвольним змаганням з програмою створення Козацької автономної держави (Александрович&Малинка, 2015: 7). Зі свого боку, козаки обіцяли всіляку підтримку королю у боротьбі з турками, татарами та князем Московським, на якого вони готові з військом своїм і з гарматами «раніше, ніж будь-хто в державі, вирушати» (Шевчук, 2001). Однак повстання було жорстоко придушене, а конструктивні пропозиції українського козацтва не були почуті.

Тим не менше, розвиток козацтва, як провідної суспільної верстви, становлення гетьманів, як нових правителів України, еволюцію козацької старшина, як української шляхетської еліти, повернення Києву його столярного значення – вже ніщо не могло зупинити. Хоча, на деякий час в Києві взяли гору польські урядники, а після смерті князя Костянтина Василя Острозького, з 1608 до 1618 року, Київським воєводою був (придушувач повстання С. Наливайка) Станіслав Жолкевський, київські козаки та міщани продовжували боротись за свої права та займались розвитком міста. Новий етап розвитку Козацької автономії розпочався з часів державотворчої діяльності Петра Сагайдачного. 1614 року король Сигізмунд III наказав П. Сагайдачному зібрати військо поблизу Києва й вирушити на Московщину. Зібравши доволі потужне козацьке військо, полководець звільнив Путивль, визволив від московитів сливе всі території Сіверської та Слобідської України. Повернувшись до Києва зі славою, його, першого серед козацьких гетьманів, було проголошено Гетьманом всієї України. В Києві П. Сагайдачний поведився вже не як полководець, а як справжній державний діяч. За його сприяння відбувається відновлення монастирів, засновується друкарня, створюється Київське братство, в яке записується все Військо Запорізьке (Сушинський, 2004). Пізніше, 1620 року, він сприяв юридичному відновленню Української православної митрополії (після подій Берестейської унії) та призначенню Митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі видатного церковного і культурного діяча Йова Борецького. Таким чином, за активної підтримки Гетьмана всієї України П. Сагайдачного, після повернення православного митрополита до Києва, а також за сприяння українських князів, шляхти й козацької старшини, місто остаточно повертає та закріплює за собою, якщо не юридичний столичний статус, то де-факто стає духовним, культурним, економічним, освітнім центром всієї України.

Незважаючи на те, що польська влада продовжувала придушувати спорадичні козацькі повстання, і з одного, і з іншого боку були діячі, що намагались примирити обидва табори, налагодити діалог між місцевою українською та прибулою польською елітою, в тому числі у Київському воєводстві, працювали на зближення уніатського й православного духовенства, вирішення питань козацьких прав і привілеїв, тощо. Так, Київський воєвода, у 1619–1628 роках, Томаш Замойський, дружиною якого була княжна Катерина Острозька, всіляко намагався знайти точки дотику між різними ворогуючими партіями та заявляв: «róki na Kijowach, Kaniowach, Cerkasach i td. piechoty znaczne chowano, róty Ukraina w rokoju» (Słownik: 82).

В цей же період спостерігається активізація ще тісніших зв'язків з країнами Західної Європи. Ціла низка посольств, картографів, дослідників, дипломатів прибуває в Україну зі своїми місіями. Тут варто наголосити, що послідовно в європейських джерелах XV–XVI століття відбувається заміна назви Русь на Україна. Історично доведено, що вперше ця назва зафіксована 1187 року відносно до Переяславської землі. Поступово дане означення, все частіше, набуває більш ширшої територіальної локалізації. Так, у XVI столітті на багатьох європейських мапах напис Україна відноситься до всіх земель Київщини та Подніпров'я (Траттнер, 2021: 82).

Таким чином, завдяки зваженій діяльності низки Київських воєвод і старост, зусиллям й подвижництву Гетьманів всієї України П. Сагайдачного, М. Дорошенка, Митрополитів Київських, Галицьких та всієї України П. Могили, Й. Велимина-Рутського, С. Косіва, інших козацьких та церковних діячів, в першій половині XVII століття Центральна Україна залишається не лише духовним центром, осередком ремесел і торгівлі, але й стає центром освіти, друкарства, культури, розвивається Київське братство, засновується Києво-Могилянська академія тощо. Все це сприяє мандрам різних верств населення до Центральної України та створює

умови для появи прототуристичних дестинацій. Хоча, з іншого боку, посилювався тиск на православну українську шляхту, козаків та міщан, що є передвісником подальших бурхливих, доленосних подій.

Національно-визвольна війна підняла на новий рівень як створення Козацької держави чи питання відновлення Великого князівства Руського (Українського), так й столичний статус міста Києва. В тогочасних джерелах гетьманські повноваження Б. Хмельницького неодноразово порівнювалися з князівськими, вказувалося, що він титулується князем Київським і Руським, а Єрусалимський патріарх Паїсій прямо звертався до Б. Хмельницького – Ясновельможний князь. А в творі «Дискурс про сьогочасну війну козацьку або хлопську» стверджується, що козаки хочуть створити собі нову Річ Посполиту, своє козацьке або Руське князівство. Цю справу продовжив й наступник Б. Хмельницького – гетьман всієї України Іван Виговський. В Гадяцькій угоді між Гетьманщиною й Річчю Посполитою було передбачено створення Великого князівства Руського (Українського), а І. Виговський титулувався в різних документах як воєвода і генерал Київський, гетьман Війська Запорізького, Великий князь Руський, староста Чигиринський. Питання створення Великого князівства Київського або Великого князівства Руського (Українського) піднімали та підтримували також гетьмани всієї України Ю. Хмельницький, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Іваненко, також відомий як Петрик.

Так само актуально постає й питання повернення Києву офіційного столичного статусу. Ще 1648 року Київський воєвода А. Кисіль писав, що Б. Хмельницький оголосив Київ своєю столицею. В Універсалі гетьмана від 8 червня 1652 про захист міста Києва прямо мовиться: місто наше столичне Київ і церкви Божі, що при вірі нашій православної християнській zostались, беремо під нашу оборону і цей універсал наш для всякої оборони йому надаємо. А гетьман І. Самойлович був висловлював переконання, що той хто володіє Києвом, той має владу над усією Україною. Князь і Гетьман всієї України І. Мазепа надавав величезні кошти на відбудову столиці, розвиток її Академії та видавав Універсали на підтвердження привілеїв київських козаків, міщан й Магдебурзького права. Статус Києва був окремим пунктом прописаний в Конституції Гетьмана всієї України П. Орлика: «Стольне місто Русі – Київ – та інші міста України нехай непорушно і недоторкано зберігають всі свої права і привілеї, надані їм» (Котляр, 2000). Тобто і Б. Хмельницький, і всі наступні Гетьмани, Митрополити, військові, культурні діячі того часу, цілком усвідомлювали історичний зв'язок Козацької держави з Великим князівством Київським, Королівством Русі, Великим князівством Руським та центральне, важливе, особливе значення міста Києва в цій державі.

На жаль, під час героїчної боротьби козаків за власну державність з поляками та московитами, Київ, протягом 1660–1686 років, зазнав низки облог, захоплень, пожеж і пограбувань як московськими військами, так і татарами. Були спалені Богоявленський монастир, Братська школа, будинок воєводи, пошкоджені інші церкви й монастирі. Лише з 1688 року, коли місто взяв під свій патронат й захист Князь і Гетьман всієї України Іван Мазепа, Київ починає знову відроджуватись, постають з попелу багато місцевих церков, відбудовується Братська школа й Академія, кладуться бруковані вулиці, постає Київська фортеця, обнесена мурами, зводиться будинок магістрату, ратуша з великими дзигарями та статуєю Св. Михайла зі списом у руці, що перемагає дракона (Słownik: 88).

Після поразки України в Полтавській битві, московський цар Петро I потопив сливе всю Центральну Україну в крові, а з кінця 1709 до січня 1711 року в Києві лютувала морова хвороба, що призвела до великої кількості жертв. 1718 року сталася дивна пожежа, під час якої було знищено більшу частину Подолу, а також Лаврська церква і бібліотека, де зберігалось багато давньоукраїнських книжок, ще з часів Ярослава Мудрого. Гетьмани Лівобережної України І. Скоропадський, П. Полуботок, Д. Апостол всіляко намагались захистити залишки автономії Козацької держави та права й привілеї Києва перед урядом новоствореної Російської імперії. Так, за гетьмана І. Скоропадського продовжилось відновлення спаленого Лаврського монастиря, відбудова Подолу, Верхнього міста та Либіді, що були обнесені новим валом. 1731 року розпочалось будівництво Лаврської дзвіниці, яке було завершено 1748 року, а її висота становила 96 метрів. Для робіт з відбудови міста використовувалось козацьке військо (Słownik: 88).

Починається процес окупації Центральної України російською імперською владою. Хоча, майже все XVIII століття ці землі зберігали власну козацьку автономію та полковий устрій. В цей же період відбувається зміна вектору мандрівок. Якщо раніше до Києва прибували західноєвропейські подорожуючі, то тепер активно починають прибувати представники імперської адміністрації. Так, 24 серпня 1744 року до Києва прибув князь Карл-Петер Гольштинський, майбутній російський імператор Петро III. А наступного дня, 25 серпня 1744 року, урочистим почтом в місто в'їхала імператриця Єлизавета. Організацією всієї цієї поїздки Україною активно займався князь Олексій Розумовський. Єлизаветою тоби було закладено в Києві наріжний камінь під будівництво Андріївської церкви, видано наказ побудувати імператорську резиденцію та заснувати сад, що зараз мають назву Маріїнського (Słownik: 88). Саме завдяки зусиллям О. Розумовського та інших представників української шляхти та козацької старшини, 1750 року було відновлено Гетьманське правління. Новообраний гетьман всіляко намагався підтримати Київський полк та домагався позбавити місто від імперських урядовців. Протистояння між ставлениками російської влади та козацькою адміністрацією й старшиною припинилась лише 1782 року, після наглої ліквідації царатом українського автономного устрою Козацької держави (Котляр, 2000).

Українська шляхта і козацька старшина, на чолі з Кирилом Розумовським, що мав повний титул Ясновельможний Високоповелительний Пан Господар Малої Росії Обох боків Дніпра і Військ Запорозьких Гетьман Її Імператорської Величності Дійсний Камергер, імператорської

Санкт-Петербурзької Академії Наук Президент, Лейб-гвардії Ізмайлівського полку підполковник, і обох російських орденів Святого Апостола Андрія і Святого Олександра Невського, також польського Білого Орла і гольштинського Святої Анни орденів кавалер (Ділова, 1993), сподівались не лише відновити повну автономію Гетьманщини, але й створити власний шляхетський парламент, на зразок польського сейму, й зробити посаду Гетьмана спадковою.

Проте, нова імператриця Катерина II не лише скасувала посаду Гетьмана, але й поступово, до 1785 року ліквідувала полки (адміністративно-територіальні одиниці) та зробила імперську реформу міського самоуправління, ліквідувавши Київський магістрат й позбавивши місто Магдебурзького права (Котляр, 2000).

Водночас, не можна й применшувати значення західних культурних впливів, які зберігались, не зважаючи на занепад Речі Посполитої. Відбувались навіть змагання між тогочасними модними віяннями, що протягом сливе всього XVIII століття проникали в Центральну Україну, через землі Речі Посполитої, з Франції. Ці зміни стосувались традицій шляхетського побуту, одягу, цілої культури, що отримали навіть назву «війни кунтуша і фрака» (Лисейко&Смуток, 2019 : 65). З такими новітніми віяннями прийшла в Україну й мода на т.з. «гранд-тури» – подорожі шляхетської молоді по різних місцях Європи (Vintila et ali., 2022: 82).

За весь цей період, Київський полк, що був від 1648 року був адміністративно-територіальною одиницею Гетьманщини, сприяв не лише більш ефективному управлінню столицею, але й розвитку та зміцненню цілої Центральної України. Хоча, як військовий підрозділ, Київський козацький полк існував ще з 1576 року, з часів короля Стефана Баторія, після постанови Козацької держави, Київські полковники отримують не лише військову, але й адміністративно-управлінську владу над своїми територіями. Першим полковником Київського полку був соратник Б. Хмельницького – С. Мужилівський, що заклав важливі підвалини розбудови нового адміністративного центру держави. Після нього Київськими полковниками були М. Кричевський, А. Жданович, Є. Пішко, М. Криса, П. Хмельницький, К. Мокієвський, Г. Кравченко-Вольський, М. Михайлович, В. Капніст, Ю Дараган, О. Безбородько, Л. Лукашевич та інші представники української шляхти (Słownik: 89). Також до розбудови й розвитку Києва долучились Київські воєводи Остафій Виговський (Słownik: 79) і Степан Немирч, козацькі полковники П. Герцик, Л. Свічка, М. Миклашевський та інші (Котляр, 2000: 104). 1782 року Київський козацький полк та адміністративно-територіальне управління, що існувало за Гетьманщини, було ліквідовано, й замість нього утворено Київське намісництво. 1797 року від Києва був відірвано Лівобережжя, що увійшло до новоствореної «Малоросійської» губернії, а місту надано рангу столиці Київської губернії (Słownik: 89). Таким чином, після смерті Катерини II, новий російський цар Павло I, створив замість намісництва генерал-губернаторську владу й спеціальною грамотою повернув місту Магдебурзьке право. Після ліквідації Київського полку, аж до 1830-х років, традиції козащини й Гетьманської державності зберігались в місті, зокрема, завдяки існуванню «Золотої Хоругви» – київської муніципальної варті. 1834 року Магдебурзьке право та самоуправління в Києві були остаточно ліквідовані царською владою (Котляр, 2000). На 1800 рік населення Києва становило близько 30 тисяч мешканців (Słownik: 89). Отже, з настанням XIX століття починається цілком новий етап в житті міста.

Таким чином, якщо в XVI столітті основною рушійною силою становлення культури, освіти, еволюції подорожей, становленню мандрівних дестинацій, і загалом розвитку Центральної України були українські князі, дідичі, магнати; в XVII–XVIII столітті – козацька шляхта, гетьмани, старшина, православне й уніатське духовенство; то в XIX столітті на перший план виходить інтелігенція, представники науки, літератори, митці, а також новопостала українська підприємницька верства й меценати.

В усі ці періоди, одночасно з розвитком торгівлі, економіки, з розбудовою соборів і монастирів, заснуванням друкарень, шкіл й академій, іншими різноманітними соціокультурними процесами, відбувалось переміщення людей у просторі між домівкою і пунктами призначення їх мандрівок – прототуристичними дестинаціями. Тогочасні мандрівні дестинації, до яких прибували подорожуючі, існували як за часів Київської Русі, Великого князівства Руського (Українського), Козацької держави або Гетьманщини, так й в XIX столітті, коли Київ і вся Центральна Україна перебували під окупацією Російської імперії. Основними мандрівниками, що вирушали до кінцевого пункту своєї подорожі – прототуристичної дестинації, були купці й торговці, прочани й богомільці, бурсаки та спудеї, козаки й заможна шляхта, представники іноземних держав та інші особи, що мали можливість подорожувати у справах або для власного задоволення, за тогочасних умов. Еволюціонувала й сервісна туристична мережа. Якщо до XVIII основним місцем відпочинку подорожніх були трактири й постоялі двори, то у XIX столітті в Києві та інших містах відкриваються цілком сучасні готелі та ресторати. Крім того, розвиток шляхового сполучення, залізничного транспорту й пароплавання, призводять до спрощення та зниження вартості подорожей, наслідком чого стає збільшення кількості мандрівників й зародження, в другій половині XIX століття, комерційного туризму.

Дослідження детермінантів формування та процесів зародження туристичних дестинацій Центральної України в період бурхливих, динамічних політичних, економічних, соціокультурних перетворень XVI–XIX століть ускладняється як малодоступністю джерельної бази – багато архівів і документів було знищено окупаційними військами або й досі зберігаються в закритих російських архівах, так й не увагою попередніх й сучасних дослідників до цієї важливої тематики. Перспективи ж подальших наукових студій тематики зародження й розвитку туристичних дестинацій мають нагальне практичне значення. Адже добре відомо, що місця пам'яті, сакральні об'єкти, туристичні дестинації, що діють на їх основі формують важливі сенси та змісти. Поєднання сенсів та змістів формують культуру, менталітет суспільства; а спираючись на ментальність й культуру складається суспільство, що, в свою чергу й творить державу та своє власне майбутнє.

Висновки. Здійснена наукова розвідка продемонструвала, що на означених історико-культурних етапах розвитку Центральної України простежується кореляція та взаємозв'язок між політичними, економічними та іншими перетвореннями та детермінантами, процесами еволюції туристичних дестинацій, як кінцевих пунктів мандрівок тогочасних подорожуючих. Проаналізовано багатозаровий соціокультурний простір Центральної України та культурологічні детермінанти виникнення туристичних дестинацій протягом XVI–XIX століть.

Розглянути основні історичні, культурологічні й інші чинники розвитку місцевості, що вплинули на зародження прототуристичних дестинацій в Центральній Україні. На основі узагальненої послідовності епох формування туристичних дестинацій, в обраному регіоні протягом зазначеного періоду, окреслені дотичні події, які відбувались протягом XVI–XIX століть, що вплинули на детермінанти виникнення туристичних дестинацій Центральної України.

Зроблені напрацювання потребують продовження наукових студій означеної в статті тематики, задля їх практичного застосування при реалізації програм розвитку туристичної галузі та післявоєнного післяпереможного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Александрович Т.З., Малинка, М.М. Погляди на геополітичне становище України в добу Ренесансу через призму творів Йосипа Верещинського. *Переяславські Сквородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка*: зб. наук. праць за заг. ред. М.П. Корпанюка. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2015. Вип. 3. С. 5–10.
2. Берест П.М. Культурологічні підґрунтя виникнення туристичних дестинацій в Києві до кінця XIX століття. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Lublin, 2022. № 4 (48). С. 73–80.
3. Войтович Л.В. Європейський фронтір і проблеми початків козацтва. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2020. Випуск 21. С. 213–234.
4. *Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.*: збірник документів. Національна академія наук України, Археографічна комісія, Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; упоряд. В.Й. Горобець. Київ: Наукова думка, 1993. 392 с.
5. Котляр М.Ф., Левітас Ф.Л., Тараненко М.Г. *З історії самоврядування та демократії у Києві*. Київ: Інститут громадянського суспільства. 2000. 248 с.
6. Лисейко Я., Смуток І. Полотно із алегоричним зображенням Речі Посполитої з колекції Львівського історичного музею. *Historical and Cultural Studies*. Львів, 2019. Vol. 6, № 1. С. 61–66.
7. Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV–XVII ст. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*: зб. наук. пр. Львів, 2010. Вип. 8 (2). С. 1–34.
8. Сушинський Б.І. *Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX століть*: іст. есе. : наук.-літ. вид. У 2 т. Т. 1, кн. 1–2. 2-ге вид. доповн. Одеса: ВМВ, 2004. 591 с.
9. Трагтнер М. *Скарби шведських. Документи з історії України*. Упорядниця М. Трагтнер. Одеса: Видавець: Музей української книги, 2021. 259 с.
10. Шевчук В. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*. У 9-ти т. Т. 2. Кн. 1. XVI ст. Упор., передм., приміт. В. Шевчука. Київ : Дніпро, 2001. 560 с.
11. De Man A. History of Travel and Tourism. *The SAGE International Encyclopedia of Travel and Tourism*. 2017. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781483368924.n223>
12. Leiper N. The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist and the Tourist Industry. *Annals of Tourism Research*. vol. 6, № 4, October/December 1979. pp. 390–407.
13. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Tom IV. Red.F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. Warszawa. *Електронний ресурс*. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/ (дата звернення: 20.08.2023).
14. Snepenger D., Snepenger M., Dalbey M., Wessol A. Meanings and Consumption Characteristics of Places at a Tourism Destination. *Journal of Travel Research*. 2007. № 45 (3). pp. 310–321.
15. Vintila C., Calvi G., Pakucs M., Roman N. & Wasiucionek M. *Luxury, Fashion and Other Political Bagatelles in Southeastern Europe, 16th-19th centuries*. Zenodo, Editura Humanitas. 2022. 426 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7496558>

References:

1. Aleksandrovych, T., & Malynka, M. (2015). Pohliady na heopolitychne stanovyshe Ukrainy v dobu Renesansu cherez pryzmu tvoriv Yosypa Vereshchynskoho [Views on geopolitical situation during the Renaissance through the prism of the works of Joseph Vereshchinsky]. *Pereyaslav Skovorodian Studios: Philology, Philosophy, Pedagogy*: general editorship of M.P. Korpaniuk. Nizhyn. vol. 3, pp. 5–10 [in Ukrainian].
2. Berest, P. M. (2022). Culturology grounds for emergence tourist destinations in Kyiv until the end of the 19th century. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Lublin. № 4 (48). pp. 73–80 [in Ukrainian].
3. Voitovych, L. V. (2020). European frontier and the problems of beginnings of the cossacks. *Proceedings of History Faculty of Lviv University*. Issue 21. pp. 213–234 [in Ukrainian].
4. *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: zbirnyk dokumentiv. [Official documentation of the Cossack Hetmanate of the 18th century: a collection of documents]*: compiled by V. Y. Horobets (1993). Kyiv: Naukova Dumka. 392 p. [in Ukrainian].
5. Kotliar M.F., Levitas F.L., Taranenko M.H., Chukhlib T.V. (2000). *Z istoriy samovriaduvannia ta demokratii u Kyivi [From the history of self-government and democracy in Kyiv]*. Kyiv: Instytut hromadianskoho suspilstva. 248 p. [in Ukrainian].

6. Lyseyko, Y., Smutok, I. (2019). The canvas with an allegorical image of the Polish-Lithuanian Commonwealth from the collection of the Lviv historical museum. *Historical and Cultural Studies*. Lviv. Vol. 6, № 1. pp. 61–66 [in Ukrainian].
7. Odnorozhenko O. (2010). Do istorii ukrainskoi henealohii ta heraldyky: kniazhi rody XIV–XVII st. [To the History of Ukrainian Genealogy and Heraldry: Prince's Kins of the 14th–17th cc.]. *Henealohichni zapysky Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva*: Zb. nauk. pr. Lviv. Vol. 8 (2). pp. 1–34 [in Ukrainian].
8. Sushynskyi, B.I. (2004). *Kozatski vozhdii Ukrainy. Istoriiia Ukrainy v obrazakh yii vozhdiv ta polkovodtsiv XV–XIX stolit [Cossack leaders of Ukraine. The history of Ukraine in the images of its leaders and commanders of the XV–XIX centuries]*: T. 1, kn. 1–2. 2-he vyd. dopovn. Odesa: «VMV». 591 p. [in Ukrainian].
9. Trattner, M. (2021). *Skarby shvedskykh arkhiviv. Dokumenty z istorii Ukrainy. [Treasures of the Swedish Archives. Documents on the history of Ukraine]*. Odesa: Muzei ukrainskoi knyhy. 259 p. [in Ukrainian].
10. Shevchuk, V. (Ed.). (2001). *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky [A thousand years of Ukrainian socio-political thought]*. In 9 vols. Vol. 2. Book. 1. XVI century. Kyiv: Dnipro. 560 p. [in Ukrainian].
11. De Man, A. (2017). History of Travel and Tourism. *The SAGE International Encyclopedia of Travel and Tourism*. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781483368924.n223> [in English].
12. Leiper, N. (1979). The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist and the Tourist Industry. *Annals of Tourism Research*. vol. 6, № 4, October/December 1979. pp. 390–407 [in English].
13. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Tom IV. Red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. Warszawa. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/ (data zvernennia: 20.08.2023) [in Polish].
14. Snepenger, D., Snepenger, M., Dalbey, M., Wessol, A. (2007). Meanings and Consumption Characteristics or Places at a Tourism Destination. *Journal of Travel Research*. № 45 (3). pp. 310–321 [in English].
15. Vintila, C., Calvi, G., Pakucs, M., Roman, N. & Wasiucioneck, M. (2022). *Luxury, Fashion and Other Political Bagatelles in Southeastern Europe, 16th-19th centuries*. Zenodo, Editura Humanitas. 426 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7496558>